

'ובהם נהגה'

ר' ישי אנגלמן

העיסוק במשמעותו ועניינו של לימוד העיון בכלל ובעולם הישיבות בפרט מתרכז בדרך כלל בבחינת יעדי ומטרות הלימוד, והחסרונות שעלולים להיווצר בלעדיו. מתוך כך נוצרים דיונים שונים שבעיקרם הם "פונקציונאליים": מה משרת לימוד העיון ומה מושג על ידו, האם דרך זו או אחרת הנלמדת במקום או בתקופה מסוימת היא אכן הדרך הנכונה להשיג את היעדים. ובכלל, האם נכון להציב ערך זה או אחר כיעד מרכזי בתוך ישיבה שמטבע הדברים מורכבת ממגוון של תלמידים?

עיסוק זה הוא חשוב, ואכן יש לדון על המטרות השונות של לימוד עיון, ובכלל: במטרות לימוד התורה בישיבה ובבחינת הדרך הטובה ביותר להשגתן. אך נראה כי ההתרכזות בסוג הזה של הדיון מאפילה על שאלה יסודית ובווערת יותר. הלבטים סביב לימוד העיון אינם מתמקדים רק בשאלה איזו מטרה הלימוד אמור לשרת, ובדיון על חשיבותה. הנקודה המרכזית עימה מתמודדים רבים מן הלומדים היא שאלת המוטיבציה, כוח הרצון שמניע את הלומד בתחילתו של סדר בוקר ובתחילתה של סוגיה. לימוד העיון דורש מן האדם שקיעה כמעט מוחלטת בתוך הלימוד, ריכוז, הקשבה, העמקה ויצירתיות. כל אלו מצריכים רמת מוטיבציה גבוהה ביותר, המתבטאת במה שקרוי 'התמסרות'.

גם מי שמסכים באופן עקרוני שאכן ישנה חשיבות ללימוד העיון, לא בהכרח מצליח לפתח בתוכו את תכונות היסוד שבלעדיהן הלימוד כמעט ואינו מתאפשר. ממילא, הוא עלול להרגיש פעמים רבות שלמרות שעות לימוד מרובות הוא "נשאר בחוץ" והסוגיה עוברת על ידו בלי שהוא מצליח לגלות

עניין משמעותי בנושאי המרכזיים. ואז מגיע התסכול. חוסר ההצלחה "להיכנס לסוגיה" גורם לתחושות של חוסר התאמה וחיבור ללימוד. התוצאה לעיתים היא חיפוש דרכי לימוד שונות שאולי על ידיהן תימצא הגאולה ולחילופין ערעור (לעיתים בצדק) על הנחת היסוד המחייבת את לימוד העיון ומציגה אותו כברירת מחדל לכל הבא בשערי עולם הישיבות.

מאידך, בעולם התורה לדורותיו קיימות דוגמות רבות לאנשים גדולים ומוערכים שלימוד העיון נמצא בלב חייהם למרות שהם לא דווקא יודעים להסביר כלפי חוץ (ואולי אף לעצמם) את משמעותו וחיבותו. אף על פי כן, המוטיבציה המאפשרת את הלימוד כן נמצאת אצלם, ובאופן מרשים. נמצא שמצד אחד הטוענים השכליים אינם מספיקים, ומצד שני המנוע המחיה את הלימוד קיים גם בלעדיהם. בדברים הבאים אנסה להציג גישה אחרת לדיון בעניין, גישה שעוד צריכה הרחבה ופיתוח על ידי אחרים שיבואו וישתפו משלהם.

נראה שיש להסיט את הדיון מהמישור הפונקציונאלי ולמקדו בבחינת העמדה הקיומית והרוחנית המלווה את לימוד העיון, מאפשרת אותו ונוצרת על ידו. יש להתמקד בשאלה כיצד ניתן להצית את הרצון הפנימי אצל הלומדים, כיצד לכוון אל המרחב הנפשי והרוחני שמחייב לימוד העיון, מרחב שיש בו התמסרות ושקיעה. אני מאמין שמתוך גישה זו יוכל מי שהדברים יגעו לליבו לסלול מסילות בלימודו האישי ומתוך כך למצוא את עצמו שותף בעמדות קיומיות קרובות ואף לשתף בהן אחרים.

חשוב לסייג ולומר שרבים מן הדברים שנציע אינם נכונים רק ביחס ללימוד העיון. מלבד הקשר העמוק ללימוד הגמרא הם מתייחסים גם לעצם עניינו של לימוד תורה, כולל חלקיו המחשבתיים והרוחניים. למרות זאת, נדמה לי שהם קריטיים יותר מכל להבנת עניינו של לימוד העיון שכן הם קשורים

למחסום בסיסי המונע רבים מלהיכנס בשעריו (מחסום שלא קיים במקצועות התורה האחרים), ויתר על כך: נראה כי יסוד הדברים כן ייחודי ללימוד העיוני של תורה שבעל פה. העיסוק ביסודות המסגרת ההלכתית שבתוכה מתרחשת ובאה לידי ביטוי התורה, על כל מרחביה בעולמנו, היווה מאז ומעולם את התשתית לקשר ולחיבור אל התורה בכללותה. ממילא, טבעי שאיכותו הייחודית מקרינה גם על שאר חלקי התורה, ואף על היחס הכללי כלפיה.

'ותן חלקנו' - החוויה הקיומית הבסיסית של לימוד העיון

רמזנו על ייחודיותו של לימוד העיון בכך שהוא מחייב התמסרות וריכוז יוצא דופן. אצל חכמינו התייחדה למצוות לימוד תורה הדרישה לעמל בלימוד ואפילו צער: "שתהיו עמלים בתורה", ו"השכר לפי הצער"¹, וביטויים העיקרי הוא בלימוד העיוני המעמיק. מה היסוד לדרישות ייחודיות אלו? האם הן נובעות מקושי שכלי או בייקטיבי הקיים דווקא בלימוד העיון ביחס ללימודים אחרים? אין ספק שדרישות שכליות גבוהות אכן נצרכות בלימוד העיון, אולם נראה שאצל רבים מן הלומדים המחסום העיקרי אינו נמצא בנקודה זו. הדרישה להתמסרות מגיעה ממקום עמוק יותר, שלמעשה גם דורש הרבה יותר. הצורך במחויבות טוטאלית נובע מהבדל בסיסי הקיים בין לימוד העיון ובין לימודים אחרים: הלימוד אינו סביב "חומר" מסוים שאותו צריך לדעת או נתונים קבועים מראש שרק צריך להבין ולהעביר מהספר אל האדם, הוראה מוגדרת שיוצאת מהתורה המלמדת כיצד להתנהג ומה לחשוב. החוויה הבסיסית של לימוד העיון היא הכניסה אל תוך הלימוד עצמו, לתוך הדיון ולתוך לבטי הסוגיה. לא רק לדעת מה כתוב בסוגיה בכל שלב,

¹ ראה לדוגמה רש"י ויקרא כו, ג; רמב"ם תלמוד תורה ג הלכות ו, יב.

אלא להיות בתוך השלב. ההתרחשות והתהליך הם מרכז הלימוד: ההתרחשות נוצרת תוך כדי לקיחת חלק במשא ומתן של בית המדרש האמוראי יחד עם המשא המתן בבית המדרש שהלומד מצוי בו. היא מתהווה תוך כדי המשא ומתן עם החברותא שלצידו, ועם עצמו. כך הוא סגנונה של הגמרא: מכוון לשותפות הלומד בדיון, ולא מתמקד בהעברת המסקנות הנכונות.

גם העיסוק בדברי הראשונים והאחרונים אינו נעשה במטרה לנכס עוד ידיעות מוגדרות אלא במטרה להעמיק ולבחון את היסודות העולים מתוך הלימוד ומתוך מה שנלמד עד כה. כל דבר נבחן בביקורת, מעומת עם מקורות אחרים ועם הסברות הייחודיות העולות בתהליך הלימוד של הלומד ומובילות אותו אל מסקנותיו האישיות. אלו אמנם משוחחות עם מסקנות של לומדים אחרים, אך במקרים רבים אינן זהות לחלוטין. לעיתים הלימוד מסתיים דווקא בנקודה שלא נפתרה, וגם זה לגיטימי במסגרת לימוד העיון, שרק בזכותו האדם מבין מה הוא לא הבין כראוי ומה הנקודה הבעייתית.²

כל אלו מחייבים כוחות יצירה: העמקה והבחנה דקה, חידוד וחידוש. אלו הם כוחות עזר חשובים שהולכים ומתפתחים במהלך הלימוד. אולם היסוד העיקרי המניע את התהליך ומאפשר את ההעמקה הוא כוח ההתמסרות, שיסודו ברצון. הנכונות להיכנס לתוך הסוגיה ולשקוע בה, היא המצע שעל גביו נבנה הלימוד, ובלעדיה הוא אינו מתחיל. זוהי נקודת היסוד של לימוד העיון: האדם הופך להיות חלק מהלימוד עצמו. הוא משקע את עצמו בתוך הסוגיה ולבסוף מגיע להבנת הסוגיה כפי שהוא עיצב אותה. זוהי איכות אחרת

² עיין בעניין זה בהקדמת המהר"ל לתפארת ישראל ובדברי הראי"ה בעולת ראייה עמוד נט בעניין נוסח הברכה 'לעסוק בדברי תורה'.

לגמרי של לימוד, וממילא חיבור מסוג אחר אל התורה המאפשר שינוי יסודי ביחס כלפיה ומתוך כך גם במעמד הרוחני של האדם. מעתה התורה אינה נמצאת מחוצה לו אלא הוא הולך ורוכש את היכולת להיות חלק מבית המדרש בו היא מתהווה. זוהי עמדה אחרת: להיות בפנים! גם אם לא באופן מלא, עצם פיתוח היכולת הזו והמפגש האיכותי עם התורה משנה את מעמדנו הנפשי ביחס אליה.

זהו השלב בו קונה האדם את חלקו בתורה. מתוך כך מתאפשר ועולה גם השלב הבא, המחייב צעד נוסף.

'כשור לעול וכחמור למשאוי' - אחריות והירתמות

קניין זה בתורה מאפשר לאדם לעשות שינוי משמעותי נוסף הקשור להבנת תפקידו בה: כיוון שקנה האדם את חלקו בתורה, הוא גם מתחייב כלפיה באחריות. העובדה שמעתה הוא לא רק מקבל הוראות מלמעלה אלא נמצא 'בפנים' כחלק מהדבר, מחייבת אחריות. אחריות להבין את התורה, לפתח אותה ולהביאה לעולם. הלומד מרגיש עצמו מחויב להגיע להבנות משמעותיות בלימוד, להוכיח את ההיגיון שבדין בו הוא עוסק ולהראות את יופייה והדרה של הסוגיה, שהרי היא שלו! הוא מתווכח על ההסבר הנכון בדברי התוספות לא בשביל להתנצח ולהראות את יכולותיו הלימודיות, ולא מתוך התלהמות שטחית, אלא כיוון שפשוט אכפת לו מהי משמעות דברי התוספות וכיצד מבינים אותם אחרים. לא משום שהם עלולים לטעות בדבר הלכה ובהוראה למעשה שיוצאת מדברי התוספות (שזוהי חזרה לחשיבה הפונקציונאלית), אלא מכיוון שעצם הדבר חשוב לו.

המעמד הנפשי השונה כלפי התורה מביא את הלומד לדאגה כלפיה, כפי שבמובן הרחב יותר אדם שמרגיש שהוא חלק מעולם התורה בכלל ירגיש

אחריות כלפי מה שנוגע למעמדה בעולם, ויצטער כאשר היא תתגלה בצורה שאינה מכובדת וכדומה. זה כמובן גם מחייב עמל תורה במובן הפשוט יותר. האחריות מחייבת גם לדעת את התורה ולשקוד עליה. ההתמסרות אינה רק ביחס לסוגיה אותה הוא לומד כעת, אלא לתורה כולה על מרחביה השונים.

נביא דוגמה להבהרת אופיו של לימוד ללא אחריות. אדם חי בקהילה ומגיע לשיעור תורה בשבת אחר הצהריים. הוא מתעניין בשיעור, מתרשם ממנו ואף חש סיפוק על כך שהתפנה לשבת זמן לא מבוטל בשיעור בבית הכנסת במקום להישאר בביתו, אך לאחר השיעור הוא חוזר לביתו ולענייניו ללא מחשבות יתירות. זהו לימוד של אדם ש"בא לשמוע". למרות הצדדים החיוביים והיפים, זוהי דוגמה מובהקת ללימוד שאין בו הירתמות ולקיחת חלק, לימוד בלי אחריות. הכניסה אל בית המדרש ועולם הישיבה מחייבת לימוד אחר, בו האדם מתמודד עם מה שהוא שומע, בוחן אותו, מתרגז כאשר הדבר אינו מוצא חן בעיניו ומחפש דרכים נוספות להבנת העניין. נדרשת "הירתמות": הירתמות משמעה שהאדם מסכם לאחר השיעור את מה שהוא למד, לא מוותר על מה שלא הצליח להבין ומקפיד לשאול ולברר, ובאופן כללי שומר את הדברים ודואג עליהם. השלב הראשון הוא שלב ההתמסרות, ובשלב הבא מגיעה ההירתמות, בה האדם נושא את הלימוד, "בפיך ובלבבך". ו"לעולם ישים אדם עצמו על דברי תורה כשור לעול וכחמור למשאוי" (בבלי עבודה זרה ה, ב). האדם לא רק בוחר ללמוד תורה (על אף שגם זו מעלה), אלא גם רואה עצמו מחויב.

'עץ חיים היא' - הנחלת התורה

מתוך הכניסה אל תוך הלימוד עצמו בשלב הראשון ולקחת האחריות עליו ועל התורה בכללותה בשלב השני, מגיעה היכולת להנחיל את התורה. כל עוד הלומד נמצא "מחוץ לתמונה", אין משמעות אמיתית למושג 'הנחלה' כלפיו. הנחלה פירושה שדבר הגיע אל האדם, עבר דרכו, וכעת הוא עובר מתוכו אל מישהו אחר. כאשר מלמדים ילד את אותיות הא"ב, אין זה נכון לומר שמנחילים לו את האותיות. האותיות אינן של המלמד, הן עומדות באופן עצמאי, והמלמד רק מסייע לילד הקטן ומאפשר לו גישה אל האותיות, כך שגם הוא יוכל לקרוא אותן, כפי שכל אדם אחר יכול. כך גם ביחס ללימוד תורה. כל עוד עיקרו בלימוד הוראות שנמצאות בתוך התורה וצריך פשוט לדעת אותן, הרי זה בבחינת כל הרוצה ליטול יבוא וייטול, ואין הבדל מהותי בין הלומד הראשון ללומד השני. אולם לאחר שבלימודו הפך הלומד להיות חלק מהתורה, עיצב אותה ולקח עליה אחריות, יש מקום לדבר על הנחלה. הנחלת התורה שלו, שהוא עצמו גם שלה, ועתה מגיע מישהו חדש, צד שלישי שגם הוא רוצה להיות חלק. ההנחלה היא פעולה של 'חיים', "עץ חיים היא למחזיקים בה" (משלי ג, יח). החיים מתחוללים ומתרחשים דרך המפגש של הלומד עם התורה, ויוצאים ממנו הלאה. רק תורה העוברת בתוך האדם עצמו ומתעצבת על ידו יכולה להיות תורת חיים שבכוחה להצמיח את הדור הבא.

הידיעה שהאדם אחראי על התורה וממילא מחויב גם לחשוב על ההנחלה שלה הלאה, מעצבת בצורה עמוקה עוד יותר את עמדתו היסודית כלפי התורה. "כל המלמד את בן חברו תורה, מעלה עליו הכתוב כאילו עשאן, וכאילו עשאן לדברי תורה, וכאלו עשאן לעצמו" (בבלי סנהדרין צט, ב, בדילוגים). העובדה שאני מעביר את התורה הלאה פירושה שגם אני חלק ממוסרי התורה ומנותניה, המתחדשים בכל דור ודור ומחדשים אותה עצמה.

זוהי אינה עמדה של יחידי סגולה וגדולי דור בלבד. הנחלת התורה היא דבר שרבים נדרשים אליו, במודע או שלא במודע, באופן רשמי או טבעי: כל אדם העובר בבית המדרש נדרש קודם כל להנחיל את התורה לעצמו, לבנות את קומת חייו התורנית ולמצוא את האות שלו בתוכה. גם זו הנחלה, "כי הם חיינו". בשלב הבא נדרש האדם להנחיל את תורתו למשפחתו, ילדיו וסביבתו. הבית אותו הוא בונה יתעצב על ידי התורה אותה הוא והשותפים לו יהיו מסוגלים להנחיל. ובנוסף, כל אדם נמצא פעמים רבות בעמדה של הנחלת תורה לעיתים אפילו שלא ברצונו, כלפי סביבתו - בבית הכנסת ובמקום העבודה, הדתי או החילוני. בסופו של יום, חשיפת ה"אות שלו" בתורה אינה נצרכת רק לשם בניית קומתו האישית, אלא על מנת שהתורה תוכל לעבור דרכו הלאה, בכל אתר ואתר.

* * *

מהלך זה שיסודו בתשתיות הלימוד העיוני משנה את יחסו של האדם לכל המושג 'תורה' ולעמדתו כלפיה בחיים. התורה אינה רק ספר הלכה או מוסר, אלא היא מרחב שלתוכו האדם נכנס ומתוכו הוא מצמיח את חייו ומשכלל את העולם שתחת השפעתו ואחריותו. הוא אינו שומע את ההוראות של דבר ה' הנתונות בתורה, אלא "פועל עם א-ל", ומקיים את דבר ה' בעולמו מתוך המקום של נותן התורה, שכן, כאמור, גם הוא הופך להיות ממנחיליה. כמובן, עמדה זו מצויה וראוי שתימצא גם אצל רבים וטובים שמרכז עניינם אינו סביב לימוד העיון, אולם אני סבור כי היא נוצרת ומתעמקת בחוויה הבסיסית של הלימוד העיוני בבית המדרש כפי שנעשה במהלך הדורות מאז כתיבת הגמרא.

אין ספק שבכל דור ובכל תקופה לימוד העיון התרחש בצורה שונה, בהתאם לאופיים של הלומדים, השפעתם של גדולי התורה באותו הדור והצרכים

המיוחדים של אותה העת. לימוד העיון בתקופת הראשונים לא יכול להיות דומה ללימוד בתקופתנו אנו: מה שהראשונים התעסקו בתקופתם היה נצרך לבניית עולם התורה שהתכונן בדורותיהם שלהם, וכל דור נדרש להקים את הקומה המיוחדת לדורו הוא, הנבנית בדרך כלל על גבי מה שהעמידו הדורות שלפניו. ייתכנו כמובן גם הבדלים בין סגנונות ושיטות מחקר, הנחות יסוד מגוונות כלפי הטקסט הנלמד והתמקדות בתחומי לימוד שונים ברחבי תורה שבעל פה. אין מקומנו כאן לדון בשאלה כיצד ובאיזה אופן יש ללמוד למעשה בתקופתנו כיום או בישיבה שלנו, שאלה שנראה שאין עליה תשובה אחת נכונה. כל מתודה לימודית שנבחר להכניס לבית מדרשנו חייבת להיות מלווה בהתעוררות הרצון. הרצון להיכנס לעולם השיג והשיח של בית המדרש, למשא ומתן התלמודי. הרצון לנקוט עמדה ולהיות חלק, להשפיע ולקחת אחריות. להבין את הדברים מבפנים ולא רק להיות נשמע אליהם מבחוץ. הרצון להיות חלק מבניה ובוניה של התורה וממנחיליה בעולם. לימוד שכזה יאפשר מרחב של התמסרות שאין בה מן הביטול העצמי, עמל שיש בו הרבה סיפוק, ובסופו של דבר יוביל את הלומד לסלילת דרך לימוד מתאימה לו ולסביבתו, דרכה תורגש האחדות בין עשייתן של דברי תורה עצמן לעשייתו שלו.

נסיים בדבריו הנפלאים של ר' יצחק הוטנר בפירושו למאמר חז"ל על הפסוק "ושנתם לבניך - שיהו מחודדין בפוך" (מדרש תנאים לדברים ו, ז) הקשור בקשר אמיץ עם דברינו:

אין בו בתלמוד תורה כח לאחד דורות, אלא באופן שגופו של הלימוד מתאחד הוא עם בעליו. אין תורה מאחדת אלא באופן שהיא מאחדת על בעליה. אותה החובה "שיהיו דברי תורה מחודדים בפוך, שאם ישאלך אדם אל תגמגם", אין פירושה אלא שלימוד התורה יתקיים

באופי של "חד הוא". בשעה שאין הלומד מתאחד עם תורתו ואין והא נעשה 'חד' עם התורה, אז אין דברי תורה מחודדים בפיו... בשעה שדברי תורה מחודדים בפיו ואין אתה מגמגם בה, הרי זה מורה באצבע כי התורה נבלעה בקרבך, ותורה נתאחדה אתך. ומתוך כך שנעשית מאוחד עם התורה הרי דברי תורה מחודדים בפיו. ומכיון שהתורה נכנסה בתוכך דרך איחוד, שוב יש בה בתורתך כח מאחד, ומעתה צא והרבה תורה לתלמידים... רק לאחר שתקיים את חובת ושננתם, שיהיו דברי תורה מחודדים בפיו עד כדי מניעת הגמגום, אז, רק אז, תמשיך את דרכך ותעלה מן ה"ושננתם" אל הפסגה של "לבניך", ושננתם לבניך.

(פחד יצחק שבועות, מאמר כד)